

A KÖZOKTATÁS ÉS A KÖZMŰVELŐDÉS EMBERI TÉNYEZŐI

Napjainkban a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés megannyi területén megnövekedett az emberi tényező szerepe. Mielőtt azonban a mai kérdésekre térnénk, vessünk rövid visszatekintést az ember és szerepe megfogalmazására a filozófiatörténetben. Felelevenítve filozófiai történeti ismereteinket, tudjuk, hogy a görög szofistáknál az ember képezte a kultúra központját. Protagorasz írásaiban minden dolog mértékévé léptette elő. Demokritosz munkáiban az ember a nevelés, az oktatás eredménye "...a nevelés átalakítja az embert, de ezen átalakítás által természetet teremt" - írja. Platón embere a lélek halhatatlanságának képze, Arisztotelész munkáiban az anyag az ember teste, a forma az ember lelke, és mindez a világhierarchia csúcsa. Ágostonnál a lélek a testtől független fogalom, Aquinói Tamás munkáiban az ember a lélek és a test összessége. A francia materialista Montaigne úgy látja, hogy "a császárok és a csizmadiák lelkét egyazon öntő-mintába mártják". Descartes embereszménye a "Cogito, ergo sum". Hobbes munkáiban azt olvashatjuk, hogy "a természet egyenlő testi és szellemi képességekkel ruházott fel minket, s bár az egyik embernek a másiknál olykor nyilvánvalóan izmosabb a teste, és fürgébb a szelleme, ennek ellenére mindent összevéve az ember és ember közti különbség nem annyira jelentős, hogy ilyen alapon az egyik ember osztályelőnyököt követelhessen magának, amelyekre egy másik éppoly joggal igényt ne tarthatna." Fichte munkáiban a cselekvő ember mellett foglal állást.

Természetesen az ember szerepe jelentős helyet kap a marxizmus-leninizmus klasszikusainak munkáiban is. Marx meg-

állapítja, hogy a személyiség lényege "...nem az elvont fizikai természete, hanem társadalmi minősége". Ebből következően "...először az emberi természetet általában kell megvizsgálnunk, és azután a minden korszakban történelmileg módosult emberi természetet". Vagyis Marx az ember konkrét, történelmi folyamatokban betöltött szereplését tartja fontosnak, figyelembe véve a társadalmi viszonyok specifikumát, és a mindenkori munkatevékenység feltárását. A "Gazdaságfilozófiai kéziratokban" Marx megállapítja, hogy az ember számára "a termelés az ő dolgozva-tevékeny nembeli élete. Általa jelenik meg a természet, az ő műveként és az ő valóságaként". Marx elemzésében az emberi civilizáció létrehozásában döntő szerepet játszik a munka, az alkotás. Az ember a munkában - írja "bizonyul... csak valóban nembeli lénynek".

A marxizmus-leninizmus klasszikusai értékelték a történelem, a társadalom és az emberi tevékenység kölcsönhatását is. Marx megállapítja, hogy "mint ahogy maga a társadalom, az embert mint embert termeli, úgy a társadalmat az ember termeli". Lenin kitér arra, hogy "az egész történelem az egyének cselekedeteiből tevődik össze, akik kétségtelenül cselekvők".

A munkásmozgalom, a marxizmus-leninizmus eszméjének fejlődéstörténete gyakorlatában sokoldalúan bontakozik ki az emberi tényező és a művelődés kapcsolata. A marxizmus-leninizmus klasszikusai nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a spontán munkásmozgalomban állandóan növekedjék a "tudatos elem" szerepe, hiszen a munkásmozgalom nem egyszerűen valaminek a tagadása, hanem a jövő új társadalmának igenlése is, amelynek megtervezése, megvalósítása viszont növekvő műveltséget igényel. Eszménk történelmi méretű elöretörésében megkülönböztetett jelentőségű volt a marxizmussal ellentétes nézetek eszmei vitában való legyőzése - gondoljunk az első Internacionálé vitáira, vagy Lenin vitáira a mensevikekkel, eszerekkel. Az ideológiai munkában növekvő jelentőséget kapott a meggyőzés, érvekkel, cselekvéssel és a mozgósítás a soron következő gyakorlati feladatokra.

Az emberi tényező szerepe minőségileg új helyzetbe került a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével. A mind többoldalúan fejlett, tehetségét a reális lehetőségek szerint kibontakoztató embereszmény kapott polgárjogot századunk huszas éveitől a szovjet fejlődésben. Ebben a műveltség mindenkör megkülönböztetett szerepet kapott. Elegendő utalni arra a dekrétumra, amelyet Lenin a polgárháború közepette, 1919. december 26-án írt alá, amely szerint elrendelte az 50 éven aluli analfabéták intézményes oktatását. Lenin akkor nem azzal foglalkozott, hogy vajon az első úrhajót a szovjetek vagy az amerikaiak fogják-e felbocsátani, hanem a kultúra terjesztését napi gyakorlati feladatként kezelte, mégis ezzel alapozta meg a tudományban és a művelődésben azt az eseményt, amelyet 1957-ben "szputnyik-sokk"-nak nevezett a polgári világ. Ebben a munkában különös jelentősége volt az értelmiségnek, soraikban az oktatás és a művelődés dolgozóinak. A szocialista forradalom mindent megtett azért, hogy a régi értelmiség minél nagyobb része vállaljon szerepet az új társadalom építésében. Lenin több munkájában szembeszállt azokkal, akik a "proletkult" jegyében a civilizáció művelődési értékeinek minden korábbi eredményét tagadták. A szocializmus kultúrpolitikája magába szivja az emberi művelődés történetének értékeit, és ezeket hasznosítva alkot újakat, az új körülmények között. Hosszan lehetne elemezni azt a folyamatot, ahogyan a szovjet értelmiség legnagyobb osztaga, a pedagógusok és a népművelők tábora kialakult, műveltségük növekedett, békés és háborús körülmények között is nagy szerepet vállaltak hivatásuk minél eredményesebb gyakorlásában. A kultúra dolgozóinak létszáma a forradalom előtt alig néhány százezerre volt tehető, ma több mint három millióan szolgálják a szovjet nép szellemi gazdagodását.

Hazánk felszabadulás utáni történelmére visszatekintve is indokolt vázlatosan áttekinteni a pedagógusok és népművelők munkakörülményeinek, iskolázottságának, nemek szerinti összetételének, összességében tevékenységének vonulatát. Közismert tény, hogy az emberi tényezőben a felszabaduláskor ala-

csony általános és szakműveltséget örököltünk a régi rendszertől. Kiemelkedő tudósaink zöme nem itthon, hanem külföldön dolgozott és alkotott. Nem véletlen, hogy a tucatnyi magyar Nobel-díjas közül egyedül Szent-Györgyi Albert kapta a legmagasabb tudományos elismerést itthoni, a szegedi egyetemen elért kutatási sikerei elismeréseként. A kultúra iránt érdeklődő polgárság jelentős részének érdeklődése nyugati orientációjú volt, ugyanakkor jelentős volt azok táborra, akik a munkás-paraszti kultúra értékeit kutatták, és küzdöttek az elnyomottak műveltségének javításáért. Közülük nem kevesen a társadalom művelődési egyenlőtlenségeit és igazságtalanságait vizsgálva jutottak el az alapvető osztályellentétek felismeréséig, és váltak a progresszió harcosaivá, nemcsak a kultúrában, hanem szélesebb értelemben is. Külön kell szólnunk azoknak a századnak és ezreknek a munkájáról, akik az öntevékeny munkás kulturális mozgalmakat szervezték, és a műveltség mellett az eszmét terjesztették, vagy éppen kollégiumokat szerveztek a rossz körülmények között élő fiatal tehetségek támogatására.

A felszabadulás után óriási változások bontakoztak ki, amelyekben a kezdeti időszak ellentmondásai mellett is a pozitív tényezők a meghatározók. Szabadjon a számok száraz nyelven ezekről is írni. 1938. és 1981. között hazánkban az óvodák száma négyszeresére, az óvónők száma hússzorosára növekedett. És amíg 45 évvel ezelőtt csupán minden negyedik gyermek jár óvodába, ma az óvodai vagy iskolaelőkészítő ellátást általánossá tettük. Eközben sikerült elérni, hogy az egy óvónőre jutó gyermekek száma, amely 1938-ban mintegy 80 volt, és még 1950-ben is 44 - mostanára 16-ra csökkent. Ez jelentős eredmény még akkor is, ha tudjuk, hogy időközben képesítés nélkülieket is kellett alkalmazni, óvodai túlszűfolt-ság okozott gondot.

De hasonló képről adhatunk számot az általános iskolai pedagógusok létszámának alakulásánál is. Amíg 1938-ban közel 45 tanuló jutott egy pedagógusra, ez a szám mostanára 16-ra

csökkent, eredményeként annak, hogy időközben az általános iskolai pedagógusok száma háromszorosára emelkedett. Természetesen a létszámbiztosítás e téren sem volt problémák nélküli, de a fő vonulat eredményeit nem vitathatjuk. A középfokot tekintve 1938-hoz képest az iskolák száma kétszerezésre, a tanulók száma négyszeresére, a pedagógusok száma közel ötszörösére növekedett.

A szakmunkásképzésben csupán az utóbbi évtized statisztikai mutatói is minőségi változást jeleznek. Amíg tíz évvel ezelőtt egy elméleti oktatóra 60 tanuló jutott, egy szakoktatóra 50, mostanára ez a szám mindkét esetben 34-re csökkent. Ugyancsak közel felére, 56-ról 30-ra alakult az egy főhivatású nevelőre jutó tanulók száma is. Időközben jelentősen emelkedett a felsőfokú végzettségű pedagógusok száma, amely az elméleti oktatóknál 95 százalék, és a szakoktatók 80 százaléka is legalább középfokú iskolai végzettséggel rendelkezik. A főhivatású nevelők háromnegyed része is felsőfokú diploma birtokosa. Hasonló mennyiségi és minőségi változások következtek be a gyermekvédelem, a pedagógusok, a nevelő ellátottság, a mozgássérültek és a gyámügyi munka területén is. Jelentős eredmények születtek ugyancsak a közművelődés személyi ellátottsága tekintetében, annak ellenére, hogy az itt dolgozók soraiban még ma is indokolatlanul magas a képzés nélküliek száma. Hiszen egyik oldalról jelentős az, hogy több mint 15 ezer népművelő tevékenykedik a közművelődésben, ugyanakkor e jelentős létszám közel egyharmada még nem rendelkezik a megfelelő, előírások szerinti iskolai végzettséggel.

E jelentős eredményeket nagy társadalmi erőfeszítésekkel, ráfordításokkal lehetett elérni. E téren természetesen különböző, sajátos differenciáló tényezők is jelentkeztek. Értelhető ugyanis, hogy művelődéspolitikánkban megkülönböztetett támogatást kap az alapozó ismereteket nyújtó általános iskola, illetve a középfokon belül a munkásosztály ifjúsági utánpótlását biztosító szakmunkásképzés. Ezzel együtt is a fő folyamatokat feltétlenül a pozitívumok határozzák meg.

A nyolcvanas népszámlálás alapján a pedagógusok helyzetéről már alaposabb vizálgatokat felmutató képpel is rendelkezünk. Eszerint a diplomás létszámmal nagyobb útemben nőtt az utóbbi tíz évben a pedagógiai végzettséggel rendelkezők száma. Hiszen 1970-ben mintegy 87 ezren voltak, s számuk mostanára 150 ezerre emelkedett. Ezzel a legnépesebb diplomás réteg lett, s ma közel minden harmadik diplomás pedagógus. A pedagógiai végzettségük több mint kétharmada a pályán dolgozik, és csaknem 60 százaléka 40 évesnél fiatalabb, s minden harmadik 30 év alatti. Településszerkezeti összetételüket tekintve 30 százalékuk a fővárosban, további közel emnyi a községekben él. Összeségében az oktatásügy dolgozóinak több mint 95 százalékán a felszabadulás után szerezte diplomáját. Ha a felkészültség, a végzettség szerinti képet vizálgjuk, akkor a tények mutatják, hogy túljutottunk a képesítés nélküliek magas számán, és a pedagógusok döntő többsége ma már feladata elvégzéséhez megfelelő képesítéssel rendelkezik. Emellett természetesen nem lehetünk közömbösek a még létező képesítés nélkülieg problémájával szemben sem. A jövőben különös gondot kell arra fordítanunk, hogy a demográfiai mozgások, amelyek változó településszerkezetben realizálódnak, ne teremtsenek olyan helyzetet, hogy a pedagógus-állátottság minőségi mutatóinak negatív változása következze be. Ez egyebek között azszal is jár, hogy a pedagógus társadalmon belüli, munkakör szerinti megoszlást nem lehet statikus állapotnak tekinteni, hanem a különböző iskolafokokon oktató kollégák bizonyos iskolafokok közötti mozgásával is számolnunk kell. Ma már látható, hogy csökken az óvónők iránti kereslet, mind kevesebb tanítóra lesz szükség átmenetileg, ugyanakkor megnövekszik a felsőtagozatos tanár, illetve középfokú intézményi-oktató igény. A pedagógusképzés - továbbképzés mobilizáló funkcióját feltétlenül növelnünk kell.

A pedagógus-állátottság mozgámai mutatják azt, hogy gondjaink ellenőre is van presztizse pályánknak. Ezzel együtt fel kell figyelni a pedagógus pálya erkölcsi elismerésének növelésére éppúgy, mint anyagi-ozociális problémáinak reális meg-

oldására. Ebből a szempontból is nagy jelentőségű az, hogy az MSZMP Központi Bizottság határozatának megfelelően a Minisztertanács 1983-ban foglalkozni kíván a pedagógus hivatás sokoldalú elemzésével, és a pálya társadalmi szerepének, jelentőségének megfelelő továbbfejlesztésével.

A közművelődésben, de különösen a pedagógus pályán megfigyelhető jelenség volt az elmúlt évtizedekben a nagymértékű feminizálódás. Hazánkban 1938-ban a diplomások mindössze 10 százaléka volt nő, ma ez 40 százalék körül mozog. Vagyis, amíg a felszabadulás óta a férfi diplomások száma két-háromszorosára, a női diplomásoké hét-nyolcszorosára emelkedett. Ez nagy történelmi igazságtalanság kiküszöbölését szolgálta, hiszen mindenképpen indokolt, hogy a nők a diplomás pályákon is népességen belüli arányuknak megfelelően legyenek jelen. Ha ezt általában nézzük, akkor ezt a szintet még most sem értük el, hiszen mintegy 10 százalékos mínusz látható az adatokból. A kérdés azonban összetett. Ha ugyanis a diplomás pályákon a nemek szerinti összetételt a korkarácsonyfa viszonylatában vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a fiatal diplomások között lényegesen több a nő, mint a népességen belül. Ugyanakkor a nyugdíj előtti években a helyzet fordított. Jelenleg a friss diplomások mintegy 55-56 százaléka nő, a nappali, esti tagozaton együttvéve. Vagyis ha nem vigyázunk, néhány évtized múlva a férfiak emancipációjára kell figyelnünk a diplomás pályákon. A probléma okait sokoldalúan kell vizsgálni.

Esetünkben azonban a művelődésügy, elsősorban a pedagógusok helyzetéről van szó. Itt már most is az oktatók jelentős többsége nő. E helyzet kialakulásának egyrészt objektív okai voltak. Egy sor területen ugyanis, elsősorban az iparban, az adott munkakörülmények között a nők alkalmazása csak kismértékben lehetséges, emiatt a társadalmi igazság érdekében bizonyos pályák szinte szükségszerűen elnőiesednek. A helyzet azonban itt is változik, hiszen ha a mezőgazdaságra gondolunk, két évtizeddel ezelőtt alig volt női diplomás, és ma a munkakultúra feltételei lehetővé teszik nagylétszámú női diplomás

alkalmazását. Táviataiban tehát a körülmények abba az irányba hatnak, hogy a férfi diplomások számát kell növelnünk a pedagógus pályán nemcsak pedagógiai, hanem társadalmi megközelítésből. A pályán dolgozók sokat tehetnek azért, hogy utánpótlásunk összetétele ne csak felkészültségben, minőségben, hanem a nemek szerinti egészséges arányösszetételben is jó irányba változzon.

Sokirányú feladatok vannak a pedagógusok munkakörülményeinek javításában is, amelynek lényege, hogy tevékenységük elsődleges terepe és minősítő tényezője az iskolai oktató-nevelő munka hatékonyságának növelése legyen. Emellett természetesen csak tisztelettel lehet szólni azokról, akik elsődleges feladatuk eredményes megvalósítása mellett az iskolán kívüli közéleti munkában is szerepet vállalnak. Ez utóbbiban különösen jelentős az iskolák és a közművelődési intézmények, a pedagógusok és a népművelők mind sokirányúbb kapcsolata és együttműködése.

Az emberi tényező a közoktatásban és a közművelődésben is más megközelítési felvetéseket igényel. E helyen csupán vázlatosan néhányat kívánunk megfogalmazni azok közül a tartalmi elemek közül, amelyekkel az e téren dolgozóknak különös súllyal kell foglalkozniuk. A világhelyzet úgy alakult, hogy az emberiség és benne mindannyiunk legfontosabb feladata, a béke megvédése. A békére nevelés, a békepropaganda mindenkor fontos tényező volt munkánkban, napjainkban azonban szerepe megnövekedett. Osztályalapon, marxista-leninista megközelítésben, a feszültség okainak alapos vizsgálata jegyében kell e munkát végezni. Sokoldalúan be kell mutatni, hogy a szocializmus mindenkor békét akart és akar, és ez nem egyszerűen óhaja, hanem cselekvő programjának lényege. Ma a világon katonai erőegyensúly alakult ki, amely a béke biztosításának alapvető tényezője, a mi törekvésünk azonban, hogy ez az egyensúly a csökkenő fegyverzetek szintjén alakuljon a jövőben. Nagyon fontos, hogy oktató-nevelő munkánk történelmi perspektívában is jól érzékeltesse a jelen helyzet alakulásának okait,

ebben az imperialista hadipari komplexumok agresszív jelenlétének szerepét. Nem engedhetjük meg, hogy a megoldást bárki is valamiféle üres pacifizmusban keresse, hiszen ez nem vezet célra, ellenkezőleg: minden állampolgárnak meg kell találnia a maga feladatát a szocialista közösség országai, a párt, a kormány, a társadalom békétörékvéseinek gyakorlati támogatása érdekében. Fontos, hogy az ifjúság is reális veszélytudattal, de ugyancsak reális, optimista jövőszemlélettel vizsgálja a világ napi eseményeit. Nem szabad engedni a pesszimizmusnak, a nihilizmusnak, a világvége hangulatnak, hiszen ez súlyos következményekkel jár. Összességében a békére nevelés és a békepropaganda, a békéért küzdő cselekvő magatartás formálása nem szakokhoz kötött nevelői feladat, hanem mindenki munkájának alapvető, fontos része.

A változó világ körülményei között kell túllépni tanuló-ifjúságunk "tankönyv-szocializmus" szemléletén. A szocialista világ századunkbeli előretörését, a kommunista és munkásmozgalom megállíthatatlan lendületét úgy kell bemutatni, hogy a meghatározó eredmények felvázolása mellett, a létező gondok és konfliktusok okainak vizsgálatára is sor kerüljön. Csak így kerülhetjük azt el, hogy a tanultak és a valóság összevetése konfliktust szüljön a felnövekvő ifjúság gondolkodásában. A szocializmus rendszere előre tör, egyes osztagai azonban időnként válsághelyzetbe kerülnek, de e válságok marxista-leninista politikai alapon megoldhatók, amint ezt történelmi példák is bizonyítják. Vagyis a szocializmus-képét a maga komplexitásában kell a korosztályoknak megfelelő formában bemutatni.

Nem különben új hangsúlyokat igényel a kapitalizmus belső válságának minősítése is. Ez a mélyülő általános válság súlyos következményeket hozott az emberiség számára. A tőkésországok politikája jobbra tolódott, a fegyverkezés lendületét megnövelték, munkanélküli milliók jelentek meg a tőkésországokban. A válság a gazdasági kapcsolatokat is negatívan befolyásolja. Meg kell mutatni, hogy a válság további mélyülése nem érdekünk, hiszen a példa azt mutatja, hogy ebből a jelen

világhelyzetben a kilábalás nem a forradalmi fejlődés irányába alakul. Érdekünk, hogy a kapitalizmus stabilizálódjon, csökkenjenek a válságából következő feszítő terhek a világra, és a két világrendszer közötti békés verseny döntse el a társadalmi rendszerünk magasabbrendűségét. Mindent megteszünk azért, hogy a rendszerek vitáját és versenyét inkább hosszú békés út, mint rövid termionukleáris konfliktus döntse el.

De a nevelőmunka a belpolitikában is számos új hangsúlyt tűz napirendre. Az eddiginél sokoldalúbban kell megfelelő realitással bemutatnunk társadalmunk fejlődését, különösen a felszabadulás utáni évtizedekben. Fel kell készítenünk az ifjúságot arra, hogy értékelje, védje, gazdagítsa vívmányainkat, hasznosítsa több évtizedes munkánk pozitív és negatív tapasztalatait egyaránt. Tanuljon az eredmények okaiból, de ismerje a negatívumok tanulságait is. Ez sem egyszerűen történelemoktatás és ismeretterjesztés kérdése - bár az is -, hanem lényegesen komplexebb tényező. Ugyancsak sok tartalmi mondanivalót jelent számunkra a szocialista demokrácia állandó gyakorlati gazdagítása, különös tekintettel a társadalom alapközösségeiben, a munkahelyen, a családban és más kollektívákban. E téren már jelentős eredményeink vannak, de nem kisebb távlatok állnak előttünk az emberi cselekvés mind sokirányúbb kibontakoztatásában, hasznosításában.

Nagy gondot kell fordítani a szocialista családi élet sokirányú gazdagítására is. Vagyis a szocialista életmód mind sokoldalúbb kibontakoztatása a munka, a közösségi, a családi és a magánéleti kultúra mind komplexebb képvisellete kell hogy munkánk tartalmát meghatározza. Törekvéseinkben növekvő szerepet kell adnunk az ember erkölcsi magatartásának az élet minden területén.

A munka során különös figyelmet kell fordítani az ifjúságra. Ifjúságpolitikánkban egyaránt fontos szerepet kap az élet-, munka- és tanulási körülmények javítása, illetve az ifjúsággal szembeni növekvő, de teljesíthető követelmények meg-

határozása. Nevelőmunkánk és a példamutatás egyaránt jelentős abban, hogy a felnövekvő nemzedék képessé váljék a mindig emelkedő követelmények eredményes teljesítésére. E munkában adott a társadalom felelőssége, a család, az iskola feladata, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ifjúság felelősségét sem saját jövőjének alakításában.

Vázlatpontokat villantottunk csak fel az oktatás és művelődés emberi tényezőinek társadalmi tartalmi momentumairól. Bizunk abban, hogy e fontos kérdés sokoldalú vizsgálata állandóan gazdagodik mindennapi munkánkban.